

ავთანდილ სონულაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების გამგე

აღნიშნული სტატია დაინერა შოთა რუსთაველის ეროვნულ სამეცნიერო ფონდში მოპოვებული გრანტის (№ FR/148/2-101/14) ფარგლებში

ეროვნულ უმცირესობათა სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა საქართველოში (თბილისის მაგალითზე)

ცნობილია, რომ თბილისი ძველთაგან ფორმირდებოდა, როგორც მრავალეროვანი ქალაქი, რაც გამოწვეული იყო მისი ისტორიული ბედუკუდმართობითა და გეოპოლიტიკური მდებარეობით. თავისი ისტორიის გარიჟრაჟზე იგი იქცა მთავარ მაგისტრალად, მიგრაციულ გზაჯვარედინად, რომელზეც გადიოდნენ სამხედრო ნაწილები, სავაჭრო ქარავნები, აყრილი და ბედის საძებნელად გასული მოსახლეობაც. ამის შედეგად იგი არსდება როგორც ჭრელი, მრავალეროვანი ქალაქი და ყალიბდება პოლიეთნიკურ საზოგადოებად. ის თავისებურებები, რომელიც დაჰყვა ქალაქის განვითარებას განპირობებული იყო, ერთი მხრივ, ქართული ფეოდალური საერთო თავისებურებებით და მის სპეციფიკურ იერსახეს ჰქმნიდა და, მეორეს მხრივ, ქალაქში მცხოვრები სხვადასხვა ეთნიკური ხალხების გავლენით, ქალაქის ეთნიკური სახე სპეციფიკური ფორმით ყალიბდებოდა. მიუხედავად უცხო ტომის ხალხის მონოლისა თბილისი მათ ჩამოსახლებას არ ზღუდავდა და ისინი რელიგიის თავისუფლებითა და გარკვეული სახელმწიფოებრივი უფლებითაც სარგებლობდნენ [1, 140].

თბილისი, ამავე დროს ცნობილი იყო, როგორც ქვეყნის ერთ-ერთი სავაჭრო ცენტრი. ქალაქში ცენტრალურ ბაზრად „თათრის მოედნის“ ბაზარი ითვლებოდა. აქ გამართული იყო ყ ა ფ ა ნ ი – დიდი სასწორი. სოფლიდან შემოტანილი პროდუქტი ჯერ ქალაქის მოსახლეობას უნდა ეყიდა, შემდეგ კი ვაჭრებს. ყაფანზე როდესაც ბაირალი იყო აღმართული, მაშინ თბილისელებს უნდა ევაჭრათ. 12 საათზე ბაირალს დაუშვებდნენ და ეს იმას ნიშნავდა, რომ ამის შემდეგ იწყებოდა ვაჭართა და სოფელთა აღებ-მიცემა [2, 131, 132].

თათრის მოედნის ბაზრის გარდა, თბილისში იყო: სარდარ-აბა-

დის ბაზარი, სადაც ძირითადად პური და ბოსტნეული იყიდებოდა; ავლაბრის, სადაც სურსათ-სანოვაგით ვაჭრობდნენ და პასკევიჩ-ერივანსკის მოედნის, სადაც იყიდებოდა შეშა და თივა. ყოველდღიურად მოქმედი ბაზრების გარდა, თბილისში იმართებოდა საკვირაო ბაზრობა – იარმარკა [3, 104-105].

თბილისის ეგზოტიკურ სახეს ქმნიდა შუა ბაზარი, რომელიც წარმოადგენდა ვინრო ქუჩას, რომლის ორივე მხარეს ჩამწკრივებული იყო სხვადასხვა ხელობის ხელოსანთა დუქნები და სავაჭროები. მას ასევე „სომხის ბაზარი“ ერქვა. იწყებოდა კოჯრის კართან და დღევანდელი ლესელიძის ქუჩას გასდევდა. იგი თბილისის ძირითად ბირთვს – კალას – ორად, ზედა და ქვედა უბნებად ყოფდა და ამიტომაც შეარქვეს „შუა ბაზარი“. ხოლო თბილისის 1800 წლის გეგმაზე იგი „მაღალი ბაზრის“ სახელწოდებით არის აღნიშნული [4, 101-102, სქოლიო 10].

ქალაქის ბაზრებს, როგორც ცნობილია სურსათ-სანოვაგით ძირითადად თბილისთან ახლოს მდებარე სოფლები ამარაგებდნენ. მაგალითად, სოღანლული (თურქული სიტყვაა და ქართულად სახახვეთს ნიშნავს), სადაც ქართველებთან ერთად სომხები და თურქები ცხოვრობდნენ და თბილისს ბოსტნეულსა და ბალჩეულ პკოდუქტებს აწვდიდა [5, 91].

დილით, ჩაძინებულ ქალაქს აღვიძებდა წყნეთელი, კუმისელი, ტაბახმელელი, დიღმელი და ოქროყანელი მემანვნეების ყვირილი და შეძახილები. სახედარზე გადაკიდებული ფერად-ფერადი ხურჯინები სავსე იყო სხვადასხვაფერად მოჭიქული მანვნის ქილებით. გაზაფხულიდან გვიან შემოდგომამდე დანწული გოდრებით შემოდიოდა ქალაქში კუმისური ცვრიანი ლელვი, სურნელოვანი ატამი, ქუჩა-ქუჩა დაჰქონდათ სხვადასხვა ხილი.

ახალი წლის წინა დღეები ყველაზე სარფიანი იყო თბილისელი ვაჭრებისათვის, განსაკუთრებით ჩირით და ტკბილეულობით მოვაჭრეთათვის. საახალწლო ვაჭრობა კარნავალის სახეს იღებდა; მთელი დღეები შეუწყვეტილად ისმოდა „მყვირალა“ ბიჭების შეძახილები, რომლებიც მუშტარს უხმობდნენ ტკბილეულობით სავსე დუქნებში. მყიდველის მოსაზიდად ზოგი ვაჭარი დანის წვერზე წამოაგებდა რამე ნუგბარს, კოვზით თაფლს ამოიღებდა, თავს ზემოთ დაიტრიალებდა, ხმამაღლა აქებდა საქონელს და დუქანს გარს უვლიდა. ზოგიც თაფლიან თითებს ყველას დასანახად ილოკავდა და გემოს უქებდა [6, 13].

ქალაქის ზრდა სოფლის მოსახლეობის ხარჯზე ხდებოდა. თუმცა მათში ბევრი იყო ისეთი, რომელსაც არც საქალაქო ცხოვრების

ნესი (ვაჭრობა-ხელოსნობა) გაეგებოდა და არც საამისო მიდრეკილება გააჩნდა. სწორედ ისინი ხდებოდნენ „ქალაქელი სოფლელები“, რომლებიც ისევ და ისევ ბალ-ვენახებითა და სავარგულებით „ამდიდრებდნენ“ თბილისსა და მის შემოგარენს [5, 76].

გერმანელი მოგზაურის პაქსტჰაუზენის დაკვირვებით „ცოტაა ისეთი ქალაქი, რომელშიც ამდენი სხვადასხვა ეროვნების ხალხი იყრიდა თავს: რუსები, ინგლისელები, ფრანგები, გერმანელები, სპარსელები, თურქები, თათრები, სომხები, ქურთები, უზბეკები და კავკასიის ყველა ხალხები. ასევე ყველანაირი სარწმუნოება გვხვდება: რომაული, ბერძნული, სომხური ეკლესიის ქრისტიანები, ყველა ჯურის პროტესტანტი, სუნიტი და შიიტი მაჰმადიანები, ებრაელთა სხვადასხვა სექტები და თვით წარმართებიც“ [7, 93].

საინტერესოა, რომ ერთ უბანში მცხოვრები სხვადასხვა ეროვნების გაჭირვებული მოსახლეობა, მეზობლურად იყოფდნენ სასმელსა და საჭმელს. ამის შემდეგ „პური, ღვინო, ყველი და ხმელი თევზი ყველას ოჯახში უხვად იშოვებოდა. ბაზარში შესაძენ პროდუქტს ნაკლებად საჭიროებდნენ. თუ ხორცი ჭირდებოდათ ორ აბაზს მისცემდნენ, ერთ ბატკანს შეიძენდნენ და მერე გაინაწილებდნენ. ასეთივე წესით ყიდულობდნენ ღორს, ხბოს, ორაგულს და სხვ“ [8, 20].

XIX საუკუნის დასაწყისში თბილისში მოქმედებდა ორი ბაზარი 704 დუქნით. აქ ვაჭრობდნენ ძირითადად სომეხი, მაჰმადიანი და ქართველი ვაჭრები. მცირე ადგილი რუსებსაც ეკავათ, რომელთაც ე.წ. „სომხურ ბაზარში“ ჰქონდათ საქონლის სანყობი. ბაზრები აზიური წესით იყო მოწყობილი, სადაც განლაგებული იყო ყველა ხელობის სახელოსნოები. ერთ ქუჩაზე ცხოვრობდნენ მხოლოდ ხარაზები; მეორეზე მექედები და მჭედლები თავიანთი ამქრებით. ოქრომჭედლები, აბრეშუმის მქსოველები, თოფებისა და ხმლის ოსტატები. ყველა მუშაობდა და თავისი შრომის საზღაურს იმკიდა.

ფაქტია, რომ თბილისის ბაზრები ამავე დროს მოგზაურთათვის სასიამოვნო სანახაობას წარმოადგენდა და ერთ-ერთ სასეირნო ადგილადაც ითვლებოდა [9, 233]. აქ ცხადდებოდა მეფისა და ქალაქის სხვა ხელისუფალთა ბრძანებულებები, კეთდებოდა განცხადებები, იცვლებოდა ინფორმაციები [5, 94].

თბილისის ბაზრებზე ლეკებს ჩამოჰქონდათ მატყლის კარგი შავი წინდები, რომელსაც მოსასხამისთვის და შარვლებისთვის იყნებდნენ ღარიბები; თეძა და თხის მატყლის ტომრები, ასევე, ცვილი, გოგირდი და სხვადასხვა სახის იარაღი. ამათგან, ბოლო სამი ნაღდ ფულზე იყიდებოდა; ხოლო სხვა ყველაფერს მოვაჭრეებს ბამბეულზე უცვლიდნენ. ამოღებული თანხით ყიდულობდნენ სპილენძის

ჭურჭელს, როგორიც იყო დოქები და სხვა [10, 37-38]. აქვე იყო ლეკების სხვა ჯგუფიც, „რომელთაც ერთი გროშიც არ გააჩნდათ ერთი ცალი ვაშლი რომ ეყიდათ. ისინი აქ სამუშაოს საძებნელად ჩამოდოდნენ. სიღარიბის დალი ესვა მათ ჩამომხმარ სახეებს, დაკერებულ ნაბდებს და დაკონკილ თავსაბურავებს, რომლებიც ცხვრის ბენვგაცლილი ტყავის ნაწიბურით ჰქონდათ მორთული [4, 93].

1837 წელს ჩვენს დედაქალაქში მყოფი კარლ კოხი შემდეგს გადმოგვცემს: „თბილისის ბაზარი მეტად საინტერესო სანახავია. ერთმანეთში ირევთან ჩერქეზები, ქართველები, თათრები, სომხები, ოსები, თურქები, სპარსელები..., ყველა თავისი ეროვნული ტანსაცმლით, ისმის უამრავი ენა. აქ არიან გერმანელები, ინგლისელები, ფრანგები; იშვიათად გაივლებს ჩადრში გახვეული ქალის ფიგურა, ზოგჯერ გაივლის უახლესი პარიზული მოდის მიხედვით ჩაცმული ქალი. ბაზარში იშვიათი კონსტრასტებია. უკრავენ მესტვირეები, მეჩონგურეები, მღერიან, ფულს იღებენ. კინტოები ოხუნჯობენ, ხალხს აცინებენ, ვინმეს ამასხარავენ და ფულს აგროვებენ“ [11, 225].

სავაჭრო ურთიერთობებში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ თბილისის ამქრები, სადაც გაერთიანებული იყვნენ ყველა ხელობის წარმომადგენლები. მათ შორის მტვირთავები (ტომრების მთრეველი), დლიური მუშები, ქათმების გამყიდველები, მანუფაქტურის ნაწარმით მოვაჭრენი (თათრულად სოვდაგარი, რუსულად კუპეც) ქმნიდნენ განსაკუთრებულ ამქარს; ასევე რკინის (ნივთებით მოვაჭრენი (სომხურად ე რ გ ო ლ ტ ც ა ხ ო; თითქმის ყველა სომეხი), აგრეთვე მეწვრილმანეები (სპარსულად – ა ტ ა რ ი), ხილით მოვაჭრენი (ბაყალი – სპარსული სიტყვაა), ღვინით მოვაჭრენი, მეძველმანეები (ხ უ რ დ ა – ფ რ უ შ ი, სპარსულად), საქონლის დამტარებლები (ბ ო ხ ჩ ა ჩ ი, თათრულად). ამქრები ეროვნების მიხედვითაც იყოფოდნენ... რუსი ვაჭრები მიწერილი იყვნენ რუსეთის გილდიებს. არც გერმანელი ვაჭრები შედიოდნენ ამქარში. მხოლოდ გერმანელი ხარაზები ირიცხებოდნენ ქართულ-სომხურ სავაჭრო გაერთიანებებში [7, 123].

XIX საუკუნის 70-იან წლებში თბილისში მოქმედებდა ქართული, სომხური, სპარსული და რუსული ბაზრები. რუსული ბაზრისკენ მიმავალ გზაზე „საბაზრო მოედანი იყო ცალკე გამოყოფილი, სადაც ყოველ კვირა-დილას ეწყობოდა ერთგვარი გამოფენა ბაზრობა. აქ ძირითადად ჯარისკაცები ვაჭრობდნენ. ისინი ცვლიდნენ და ყიდდნენ ძველ უნიფორმას (მუნდირს) და ფეხსაცმელებს. ერევნის მოედანზე ხშირად იმართებოდა მცირე მასშტაბის ვაჭრობა-აუქციონი,

რომლის შეტყობინება მოსახლეობისათვის ხდებოდა საყვირის ხმა-
მაღალი ხმოვანებით [12, 341].

თბილისის ირგვლივ კომპაქტურად დასახლებული ეროვნული
უმცირესობის სამეურნეო ყოფა, ძირითადად, საგარეუბნო-სასაქონ-
ლო ხასიათს ატარებდა და ქალაქის მოსახლეობის ნაკლებად ტრან-
სპორტირებული და მალფუჭადი პროდუქტების მოთხოვნილებაზე
იყო გათვლილი. ამ მხრივ გამოირჩეოდნენ გერმანელი კოლონისტე-
ბი. უკვე XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდან თბილისის სიახლოვეს
განლაგებული გერმანელთა კოლონიები გარკვეული პროდუქტების
აქტიური მიმწოდებლები გახდნენ თბილისის მოსახლეობისათვის.
„მათი მეოხებით თბილისში აუარებელი რძე, კარაქი, კარტოფილი
და ლუდი იყო“ [13, 15]. აღნიშნულ პერიოდში თბილისში მყოფი
გერმანელი მოგზაურის ედუარდ აიხვალდის აზრით საქართველოში
„გერმანელმა მოახალშენებმა აგრეთვე კარტოფილის მოყვანაც შე-
მოიტანეს“ [14, 41].

თბილისიდან ოთხი ვერსის მოცილებით განლაგებული იყო გერ-
მანული კოლონია კუკია, იქ სადაც იმავე სახელობის ქართული სო-
ფელი მდებარეობდა. კოლონისტების მეურნეობა საგანგებო ხასი-
ათს ატარებდა და თბილისის მოსახლეობისათვის მნიშვნელოვან სა-
მეურნეო ბაზას წარმოადგენდა. მოახალშენები თესდნენ ხორბლე-
ულს, კარტოფილს, ლობიოსა და სხვა ბოსტნეულს, რომელიც კა-
რაქთან, ყველთან, ნალებთან და რძესთან ერთად თბილისში ჩაჰ-
ქონდათ და იაფად ყიდდნენ. ასევე ამარაგებდნენ გერმანელები ქა-
ლაქს ხბოს ხორციით და ისეთი სახის პროდუქტებით, რაც ადგი-
ლობრივ მოსახლეობას იშვიათად გამოჰქონდა. ამ პერიოდში თბი-
ლისელები უფრო მეტად ცხვრის ხორცს ეტანებოდნენ, ხოლო ძრო-
ხის რძესთან შედარებით, კამეჩის რძეს აძლევდნენ უპირატესობას
[15, 111-112].

ლუდის დამზადებას თბილისსა და სამხრეთ კავკასიის სხვა ქა-
ლაქებში გერმანელი კოლონისტების მიერ დაარსებული საწარმოე-
ბით ჩაეყარა საფუძველი. 1850 წელს თბილისის კოლონიაში მცირე
ზომის ლუდსახარში დაარსა მადერსმა. მის მიერ გამოშვებულ უხა-
რისხო ლუდს ისევ კოლონისტები იძენდნენ. 1865 წელს დაარსდა
ვეტცელის ქარხანა, სადაც ბავარიულ ლუდს ამზადებდნენ. მალე
იმავე კოლონიაში გაიხსნა ლუდის ორი ქარხანა [16, 103].

გერმანელებმა ასევე ენერგიულად მოჰკიდეს ხელი მევენახეობა-
მებაღეობის წარმოებას. განსაკუთრებით XIX საუკუნის მეორე ნახე-
ვარში. ისინი ღვინოს, უმთავრესად, გასაყიდად ამზადებდნენ; ამი-
ტომ მათ ღვინის რაოდენობა უფრო აინტერესებდათ, ვიდრე ხარის-

ხი. ყურძნის ტკბილის გამონურვის შემდეგ, ჭაჭაზე ასხამდნენ წყალს; განახლდებოდა სუსტი დუღილი და მზადდებოდა დაბალი ხარისხის ღვინო. სიმაგრე 5 გრადუსს არ აღემატებოდა. ასეთ ღვინოს ისინი „ვასერვანის“ – წყალღვინოს – უწოდებდნენ, ხოლო გასაყიდად შაქრით ამზადებდნენ ფალსიფიცირებულ სასმელს. ისარგებლეს რა ადგილობრივი მუსლიმანური მოსახლეობის ღვინის საქმეში გაურკვევლობით, მრავალი გერმანელი გამდიდრდა შაქრისაგან დამზადებული ღვინის გაყიდვით [17, 121].

საქართველოში მცხოვრებ ებრაელთა ძირითად საქმიანობას გაცვლა და ვაჭრობა წარმოადგენდა. საქმიანობის ამ გზას ისინი დაადგნენ ისტორიულად ჩამოყალიბებული სოციალურ-ეკონომიკური პირობებით, რამაც განსაზღვრა მათი დასახლება უმთავრესად სავაჭრო პუნქტებში.

XIX საუკუნის 20-იანი წლების ბოლოს ებრაელი ხელოსნების რიცხვი თბილისში საკმაოდ გაიზარდა. უმეტესობა მკერავები, მექუდეები, მეჩექმეები, ოქრომჭედლები და სხვ. იყვნენ. მათი ნაწარმი დიდი მოთხოვნილებით სარგებლობდა სამოქალაქო მოხელეებსა და სამხედრო ჩინებში. ამის გამო, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო არ მიეკუთვნებოდა რუსეთის იმ გუბერნიათა რიცხვს, რომლებშიც ებრაელებს ცხოვრების ნება დართული ჰქონდათ, ადგილობრივი ხელისუფლება ამას ყურადღებას არ აქცევდა და რიგ შეღავათებსაც აძლევდა ებრაელ ხელოსნებს.

ებრაელთა დასახლების ცენტრებში თავიდანვე გაჩნდა მათი „ბაზრები“. ამასთან წვრილ ვაჭრებს საქონელი გაჰქონდათ სოფლად, საიდანაც იძენდნენ სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების დიდ ნაწილს. ებრაელთა მცირე ჯგუფს ჰქონდა საკუთარი სავაჭრო კაპიტალი, უმრავლესობა კი მათი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. სულ მცირე, უმნიშვნელო რაოდენობა იყო დასაქმებული საწარმოებსა და სოფლის მეურნეობაში, რასაც მათთვის მხოლოდ დამხმარე მეურნეობის სახე ჰქონდა.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ, სხვა ეროვნებებისაგან განსხვავებით ებრაელ მოსახლეობას არ ჰქონდა სოფლის მეურნეობაში გამომუშავებული შრომითი ჩვევები [18, 56]. მხოლოდ 1922 წლის შემოდგომიდან იწყება ებრაელთა სტიქიური გადასვლა მიწათმოქმედებაზე. ყოველგვარი დახმარების გარეშე ყალიბდებოდნენ ებრაელთა მიწათმოქმედების კოლექტივები, ჩნდებოდნენ ერთეული მიწის მუშები და მრავალი ღარიბი მიდიოდა სოფლებში მოჯამაგირედ [19, 29].

ქართველი მოსახლეობა ებრაელებთან ვაჭრობას ოდითგანვე უპირატესობას ანიჭებდა, რადგან ეჭვი არ ეპარებოდა მათ პატიოს-

ნებაში. მორწმუნე ებრაელი ვაჭრობის დროს ნაკლებად ცდილობდა მომხმარებლის მოტყუებას. თორაში აღნიშნული აზრის მიხედვით ებრაელები ალთქმულ მიწაზე, ისრაელში, ცხოვრებას მხოლოდ მაშინ შეძლებდნენ, თუ ვაჭრები თავიანთ მყიდველთა მოტყუებას არ შეეცდებიან. „სასწორის საწონი სრული და საიმედო უნდა იყოს შენთან, რათა გაიხანგრძლივო უფალი ღმერთის მიერ მოცემული დღენი შენი“. ამ შეგონების ფონზე იუდაიზმი ქადაგებს – „დაე, თქვენი მოძმეთა ქონება ისეთივე ძვირფასი იყოს, როგორც საკუთარი“ [20, 162].

ტანსაცმლის მკერავი რელიგიური ებრაელები ყოველ დღეს წარმოთქვა-მდნენ შემდეგ ლოცვას: „კურთხეულ იყავ უფალო, ღმერთო ჩვენო, ყველას შემოსავო, მეფე სამყაროისა“. თორას თანახმად, ისინი ვინც ტანსაცმელს კერავენ, ეხმარებიან ღმერთს, და სულიერ სამუშაოს ასრულებენ [20, 170-171].

შორი მანძილისა და უგზოობის მიუხედავად ოსები თბილისის ბაზართან საკმაოდ მტკიცედ დაკავშირებული ჩანან. შორეული სოფლებიდანაც კი ეზიდებოდნენ ურმებით საქონელს და მისი გაყიდვის შემდეგ საჭირო ნივთებს იძენდნენ. 1845 წლის აღწერილობაში ნათქვამია, რომ ოსები საკუთარი წარმოების მატყლიდან ამზადებდნენ ქსოვილებს. მატყლი, შალი, ტანსაცმელი, ყველი და ერბო ქართველ მოსახლეობაზე იცვლებოდა მათთვის საჭირო საქონელზე. ცხინვალში ძველი ეკლესიის გვერდით წელიწადში ორჯერ იმართებოდა დიდი ბაზრობა, სადაც ყოველი მხრიდან მოდიოდნენ მყიდველები და გამყიდველები.

ცხინვალის ბაზარზე სომხები ხშირად ატყუებდნენ ოსებს. სადაც შეხვდებოდნენ ძალიან იაფ ფასებში ართმევდნენ სურსათ-სანოვარებს. ფულთან შედარებით საქონელში მარილს იხდიდნენ, რაც საერთოდ მთიელებისათვის დიდად ფასობდა.

სომხები ოსებს ასევე ატყუებდნენ ზომა-წონაში. საწონებად იყენებდნენ ბეჭდიან ქვებს. ანალოგიურად იქცეოდნენ სომხები სიგრძის საზომების მიმართ. ისინი რუსულ წყრთას, რამდენადაც შეეძლოთ აპატარავებდნენ და ასე უზომავდნენ ოსებს გასაყიდ ტილოს ან შალის ქსოვილებს. ზოგიერთი ამ ტყუილში კიდევ უფრო შორს მიდიოდა. გადაუზომავდნენ „საქონელს კიდევ უფრო მოკლე წყრთით და ეუბნებოდნენ, რომ ესაა ახალი, გორში მიღებული საზომი“. ოსები ამას ყურადღებას არ აქცევდნენ, ოღონდ მიეღოთ საქონელი, რომელთა შეძენა ცხინვალის გარდა არსად არ შეეძლოთ [14, 234].

სომხებმა, განსაკუთრებით XIX საუკუნეში, თბილისის ვაჭრობაში მონოპოლიას მიაღწიეს. ამავე საუკუნის დასაწყისში თბილისის

მოსახლეობის 2915 კომლიდან 1195 იყო სომეხი, 634 ქართველი და 1086 კომლი სხვა ეროვნების წარმომადგენელი. აქედან ვაჭრობას ეწეოდა სომხების 79 კომლი (483 სული), ხოლო ქართველებიდან 1 კომლი [21, 24]. სომხების ეკონომიკურად დანინაურებას ხელს უწყობდა მეფის მთავრობის მიერ XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში საგანგებო მფარველობის განევა სომხურ სავაჭრო-სავაზმო კაპიტალისადმი, რომელმაც მოკლე ხანში განსაკუთრებით კი თბილისის ვაჭრობა-მრეწველობაში დიდ წარმატებას, თითქმის სრულ ბატონობას მიაღწია. ყოველივე ამან გამოიწვია ერთგვარი ეროვნული შუღლი [22, 31]. ამასთან დაკავშირებით სტალინი აღნიშნავდა, რომ „საქართველოში არის ანტი სომხური ნაციონალიზმი, მაგრამ ეს იმიტომ, რომ იქ ჯერ კიდევ არის სომეხთა მსხვილი ბურჟუაზია, რომელიც ამარცხებს წვრილ, ჯერ კიდევ მოუმაგრებელ ქართველ ბურჟუაზიას და ანტისომხური ნაციონალიზმისკენ უბიძგებს ამ უკანასკნელს“ [23, 330].

შემდეგში, სომეხ ბურჟუას აღარ აკმაყოფილებს მხოლოდ სიმდიდრე და ცდილობს იერარქიის უფრო მაღალ საფეხურზე ავიდეს, რასაც ქართველი თავად-აზნაურის მეშვეობით აღწევს. ეს უკანასკნელი კი ვალის გადაუხდელობის გამო იძულებულია სურვილის საწინააღმდეგოდ იმოქმედოს. ყოველივე ეს ცხოველმყოფელად აღწერა თავის უკვდავ ნაწარმოებებში XIX საუკუნის მწერალმა და საზოგადო მოღვაწემ გიორგი ერისთავმა. მაგალითად, კომედიაში „გაყრა“ მიკირტუმ გასპარიჩის ვალის გადაუხდელობის გამო ივანე დიდებულიძე იძულებულია ცოლად შეირთოს თავისი კრედიტორის შვილი შუშანი. საქმის წარმატებით დაგვირგვინებაში დარწმუნებული მიკირტუმ გასპარიჩი ახალ წოდებაში გადასვლაზე ოცნებობს [24, 100].

XX საუკუნის 10-იან წლებში, პირველი მსოფლიო ომის დროს, რუსეთის ჯარიდან გამოქცეული დეზერტირები რკინიგზის სადგურიდან მოშორებით, მალულად ყიდდნენ თავიანთ ტანსაცმელს: ფარაჯას, ჩექმებს და სხვ. ამიტომ შეერქვა ამ ადგილს „დეზერტირის ბაზარი“ (ამჟამად ქალაქის ცენტრალური ბაზარი). ჯარისკაცებს მიბაძა ქალაქის ღარიბმა მოსახლეობამ, ვაჭრობა განვითარდა, გაძლიერდა და სულ მალე უსარგებლო მოედანმა ბაზრის ჩვეულებრივი სახე მიიღო. შექმნილმა მდგომარეობამ აიძულა თბილისის თვითმმართველობა ბაზრის არსებობა ოფიციალურად დაედასტურებინა. მოქალაქეებს სავაჭრო ფარდულების აშენების უფლება მისცა და ყოველდღიური სამარკო გამოსაღების აკრეფა დაანესა [25].

საბჭოთა რეჟიმის დამყარების პირველ წლებში სოფელი ვერ აწვდიდა ქალაქს საჭირო რაოდენობის სურსათს. ამიტომ კომუნისტე-

ბი იძულებული გახდნენ თვითონ ეზრუნათ ქალაქის მოსახლეობის სურსათით მომარაგებისათვის. პირველი მოთხოვნების საგნებზე ფასები დღითიდღე იზრდებოდა, რაც მოსახლეობის დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში თბილისელები აღმოჩნდნენ, რომელთა ძირითადი ნაწილისათვის მიუწვდომელი იყო სურსათის შეძენა.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ სოფლიდან ქალაქად სურსათ-სანოვარის ჩამოტანას წინ ელოებოდა მრავალი დაბრკოლება. ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოები ზოგჯერ ქალაქად მიმავალ გლეხებს ართმევდა გასაყიდ სურსათ-სანოვარებს. გლეხები არ იყვნენ დაცული ყაჩაღობისაგანაც [26].

ზაფხულში, როდესაც თბილისის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ქალაქთან ახლოს მდებარე სოფლებში ისვენებდა, თბილისის ბაზრებზე საგძნობლად კლებულობდა პროდუქტის შემოტანა. ახლო სოფლებიდან იწყებოდა ბოსტნეულით და ხილით საკურორტო და სააგარაკო სოფლების მომარაგება. აქ იმართებოდა ბაზრობები, განსაკუთრებით რელიგიური დღესასწაულის დღეებში. ასეთი სახის ბაზრობებს ხელისუფლება ყოველმხრივ ზღუდავდა [27].

„ნეპი“-ს პერიოდში გამოჩნდნენ გლეხებისაგან საქონლის ამღები ვაჭრები, რომლებიც შემდეგ თბილისის ქუჩებში ყიდდნენ სხვადასხვა პროდუქტებს. ეს იყო ერთგვარი „მოძრავი ბაზარი“. მაგალითად, მემწვანილე ცხენებშებმული საზიდრით („ტაჭკით“) დაატარებდა ყოველდღე ახალმოკრეფილ სურნელოვან მწვანეხალს, საუკეთესო კიტრს, პამიდორს (სეზონობით), აუცილებლად გარეცხილ-გაკრიალებულს და ისმოდა მისი: „კიტრი, პამადორი, წვანილი“ და მისთანები. მოსახლეობამ იცოდა ეს „მოძრავი ბაზარი“ რადროს მოვიდოდა და შესაბამისად ქუჩაში გამოეფინებოდნენ.

20-იან წლებში თბილისის ქუჩებში ხშირად გამოჩნდებოდა ჯერ კიდევ შემორჩენილი რომელიმე კოლორიტული კინტო სპეციფიკური კინტოური ჩაცმულობით (შავი სატინის ხალათი, წელზე ქამარშემონერილი, შავივე ფართო, ხვანჯრიანი შარვალი, კოჭებთან შეკრული, ასევე შავი მესტები, კოზიროკიანი ქუდი) თავზე ედგა უშველებელი თაბახი, რომელზედაც ლამაზ კონუსად იყო დანყობილი მსხალი ან ვაშლი, ან სხვა ხილი (სეზონის მიხედვით), მხარზე გადაკიდებული ჰქონდა მარტივი სასწორი (უღელზე ჩამოკიდებული წყვილი თეფში). მოხერხებულ ადგილას ჩაცუცქდებოდა, ორი ხელით კოხტად ჩამოდგამდა მიწაზე თაბახს, დახვეული ტილო ედო თავზე (მძიმე თაბახს რომ ნაკლებად შეენუხებინა), იმით ოფლს შეინმენდდა, დიდი ხმით შესძახებდა თავის საქონლის სახელს, მაგალითად ასე: „თუთა

შაქარაა, თუთა!" ანდა „დული იაბლუკი, დული“... ეს სიტყვა იყო დამახინჯებული რუსული (კუთხური) дуля, რაც გულაბს ნიშნავს. თანდათან შემოეხვეოდნენ ახლოდან და შორიდან მოსული მეზობლები და გაჩაღდებოდა ვაჭრობა [28, 45].

„მოძრავ ბაზარს“ ქმნიდნენ მენვრილმანე ან მეფართლე ებრაელები, ლეკი მკალავები (ხანგამოშვებით მოკალვა სჭირდებოდა სპილენძის ქვაბებს, ტაფებს). ვაჭრობაში პატიოსნება ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო. პროფ. მიხეილ ჭაბაშვილი საინტერესო ეპიზოდს იგონებს: „ერთხელ მასხოვს, დედმ გაატანა მკალავს თანგირა ქვაბი, მაგრამ უცბად შეშფოთდა, ვის ვატან, ქვაბი არ დამეკარგოსო და მოაბრუნა ის კაცი: რომ არ მომიტანო, სად გეძებო? მკალავმა ამაზე თავისი ღირსების შეგნებით უპასუხა: „მე ლეკი ვარ!“ ეს იყო ნათქვამი, რომ დედა დამშვიდდა“ [28, 45-46].

ძველ თბილისში მეთულუხჩეს („დამტარებელი“) წყლის გასაყიდად დაქონდა ცხენზე გადაკიდებული კამეჩის ტყავის ორი უზარმაზარი თ უ ლ უ ხ ი; მეთულუხჩე წყალს დაატარებდა მოსახლეობის საცხოვრებლებთან და ჰყიდდა ვედროთი, რომელიც პირუტყვს კისერზე ეკიდა. გამყიდველი გაყიდული წყლის რაოდენობას აღნიშნავდა ქამარზე მიმაგრებულ მოკლე ჯოხზე ნიშნის დადებით [12, 339-340].

საბჭოთა რეჟიმის დროს ომის დაწყებამდე, თბილისის „მიკროუბნებში“ მოსახლეობა საერთო ონკანით სარგებლობდა. ვინც შორს ცხოვრობდა წყლის ზიდვა მეტად შრომატევადი იყო. ამიტომ ვისაც საშუალება ჰქონდა ქურთის ქალებს ქირაობდა. ისინი მხარზე გადებული სპეციალური „უღლით“, რომელსაც „კარამისლას“ ეძახდნენ, მის ბოლოებზე ჩამოკიდებული წყვილი ვედროთი მთელი დღე ეზოდებოდნენ წყალს [28, 49]. ქურთი მამაკაცები კი მეკურტნეებად მუშაობდნენ. თბილისის რკინიგზის ვაგზალში ხვდებოდნენ სამგზავრო მატარებლებს, ჩამოსულთა ბარგს აიკიდებდნენ ზურგზე მორგებულ კურტანზე და მიჰქონდათ ნაჩვენები მისამართით.

აისორები ძირითადად მღებავები და მენავთეები იყვნენ. მენავთეები ქუჩა-ქუჩა დაატარებდნენ წყვილ-წყვილ მძიმე ბიდონს, ზოგნი კი ცხენშებმული საზიდრით, რომელზედაც ცისტერნის მსგავსი პატარა ბაკი იყო დადგმული [28, 52].

20-იან-30-იან წლებში თბილისი ჯერ კიდევ აგრარული ქალაქი იყო. ზოგიერთ გარეუბანში მოსახლეობას ყავდა ქათმები, ღორები, აქა-იქ ძროხებიც კი [28, 47].

1926 წელს თბილისში მოქმედებდა 10 ბაზარი, საიდანაც ქალაქის აღმასკომს წლიურად 100 000 მანეთი შემოსავალი ჰქონდა [29].

1929 წელს აღმასკომმა ავლაბარში გამართა დახურული ბაზარი. ბაზრებზე, განსაკუთრებით „დეზერტირებისა“ და „საღდათის“ ბაზარზე, მრავალი ეროვნების ხალხი იკრიბებოდა.

30-იანი წლების დასაწყისში ჩართული იქნა საკოლმეურნეო ვაჭრობა, რამაც ძირეულად შეცვალა ეროვნულ უმცირესობათა სამეურნეო ხასიათი. 1932 წლის 24 ივლისს გაიხსნა „ვერის ბაზარი“. ამავე დღეს აქვე მოეწყო პირველი მასობრივი საკოლმეურნეო ვაჭრობა [30].

კოლექტიური მეურნეობების მიერ მოწეული მოსავლის სახით შეიქმნა პროდუქტების დიდი რესურსები. საკოლმეურნეო ვაჭრობის მიზანიც სწორედ ეს იყო, რომ მოძრაობაში მოეყვანა, ბრუნვაში ჩაება საქონლის ეს უზარმაზარი მასა. ამ მიზნის განხორციელების პირველ სერიოზულ ცდას წარმოადგენდა თბილისის საბჭოს 1932 წლის 7 სექტემბრის დადგენილება, იმავე წლის 15 ოქტომბრისათვის თბილისში პირველი დიდი საკოლმეურნეო ბაზრობის მოწყობის შესახებ. ბაზრობა უნდა გამართულიყო თბილისის 2 ბაზარზე: ყოფილ დესიმონოვისა და ახალ ბაზარზე („დეზერტირები“). აგრეთვე, სათადარიგოდ მომზადებული უნდა ყოფილიყო ავჭალისა და ვერის ბაზრები. წინასწარი მოსამზადებელი მუშაობის ჩასატარებლად დაარსდა ბაზრის კომიტეტი, იმ მიზნით, რომ გლახებს სამუალება მისცემოდათ შეეძინათ მათთვის საჭირო სამეურნეო პროდუქტი, გათვალისწინებული იყო შემხვედრი ვაჭრობა, სადაც გამოტანილი იქნებოდა 7 მილიონი მანეთის სამრეწველო საქონელი [31, 24].

თბილისის ბაზრობა 11 დღეს გრძელდებოდა. მონაწილეობდა 1907 კოლმეურნეობა, 16 570 კოლმეურნე და 11 903 ინდივიდუალური მეურნე [32].

1935 წელს გაუქმდა საბარათო სისტემა და გამოცხადდა თავისუფალი ვაჭრობა, რამაც ბიძგი მისცა ქალაქსა და სოფელს შორის საქონელბრუნვის გაფართოებას.

თბილისის მოსახლეობის ზრდით იყო ნაკარნახევი თბილისში ორი ახალი საკოლმეურნეო ბაზრის – საბურთალოსა და ნავთლულში – მოწყობა. ნავთლუხის ბაზარი გაიხსნა 1937 წლის ოქტომბერში, რომლის კეთილმოწყობაზე დაიხარჯა 38 000 მანეთი. აშენდა 70-მდე მაღაზია-ფარდული [33, 4; 1-2].

ომის წინ და შემდგომ პერიოდში თბილისურმა ვაჭრობამ დაკარგა მრავალეროვნული იერი და ე.წ. საბჭოურ-სტანდარტული სახე მიიღო.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ზ. შენგელია, თბილისის მოსახლეობის ეთნოკონფესიონალური სტრუქტურა XIX საუკუნეში, ჟურნალი „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1997, № 1-4.
2. ი. გრიშაშვილი, თხზულებათა კრებული ხუთ ტომად, ტ. III, თბილისი, 1963.
3. ი. ბალახაშვილი, ძველი თბილისი, თბილისი, 1951.
4. მ. მაგალობლიშვილი, ლ. მიქიაშვილი, ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერეს ცნობები თბილისის შესახებ, „ანალები“, 2002, №1.
5. ა. გელაშვილი, მეფე ერეკლეს დროშია..., თბილისი, 2015.
6. გ. ჩინჩალაძე, ქართული საახალწლო წეს-ჩვეულებები, ჟურნალი „ისტორიანი“, 2017, №1.
7. ავგუსტ ჰაქსტჰაუზენი საქართველოს შესახებ, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და საძიებლები დაურთო გია გელაშვილმა, თბილისი, 2011.
8. კარაპეტ გრიგორიანცი, ძველი თბილისის იშვიათი ამბები, თბილისი, 2011.
9. გ. გელაშვილი, იულიუს კლაპროტი თბილისის შესახებ, კრებულში: „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“, თბილისი, 2016, №2.
10. იოსებ შაგუბატოვი – აღმოსავლეთ საქართველოსა და იმერეთის საშინაო მდგომარეობის აღწერა, რუსული ტექსტის ქართული თარგმანი, გამოკვლევით, კომენტარებით, საძიებლებითა და ფაქსიმილიებით მოამზადეს ა. თაბუაშვილმა და გ. ჟუჟუნაშვილმა, თბილისი, 2015.
11. ქ. ჩხატარაიშვილი, თბილისის წარსულიდან, კრებულში: „საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები“, 1999.
12. გ. გელაშვილი, ინგლისელი კაპიტანი ტელფერი თბილისის შესახებ (XIX საუკუნის 70-იანი წლები), კრებულში: „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“, 2015, №2.
13. ს. ჭილაია, ეკატერინე ჭავჭავაძე, 1969.
14. ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებლები დაურთო გია გელაშვილმა, თბილისი, 2005.
15. გ. გელაშვილი, აიხვალდის ცნობები თბილისის შესახებ, კრებულში: „ევროპის ქვეყნების ისტორიის პრობლემები“, თბილისი, 1983.
16. გ. მანჯგალაძე, გერმანელი კოლონისტები საქართველოში, თბილისი, 1974.

17. შ. ქუთიძე, ქვემო ქართლში გერმანელთა ახალშენების ისტორიის საკითხისათვის, ჟურნ. „მაცნე“, 1967, №4.
18. შ. ნოზაძე, საქართველოს კომპარტიის მოღვაწეობა პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპების დამკვიდრებისათვის, თბილისი, 1987.
19. გერცელ ბააზოვი, ეროვნულ უმცირესობათა შორის, ჟურნ. „საბჭოთა აღმშენებლობა“, 1929, №6.
20. ზ. ჯორბენაძე, ბიზნესის რელიგიური ასპექტები: იუდაიზმი და მართლმადიდებელი ქრისტიანობა, თბილისი, 2014.
21. შ. კაკური, ქ. თბილისის მოსახლეობა 1803-1970 წწ. თბილისი, 1979.
22. ვ. სიხარულიძე, ამიერკავკასიის ხალხთა ურღვევი მეგობრობა, თბილისი, 1970.
23. ი. ბ. სტალინი, თბილისი, ტ. 2.
24. XIX საუკუნის მწერლობა, თბილისი, 1979.
25. გაზ. „მუშა“, 1926, 9 მარტი.
26. გაზ. „ტრიბუნა“, 1922, 27 ივნისი.
27. გაზ. „მუშა“, 1924, 19 აგვისტო; 2 ოქტომბერი.
28. მ. ჭაბაშვილი, მოგონებები, თბილისი, 2015.
29. გაზ. „მუშა“, 1926, 12 სექტემბერი.
30. გაზ. „მუშა“, 1932, 26 ივლისი.
31. ტფილისის პირველი საკოლმეურნეო ვაჭრობა, თბილისი, 1932.
32. გაზ. „კომუნისტი“, 1932, 27 ოქტომბერი; 14 ნოემბერი.
33. საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფ. 600, ანან. 1, საქ. 3805; საქ. 3806.

Avtandil Songulashvili
Doctor of Historical Sciencies, Professor, Ivane Javakishvili Tbilisi State University, Ivane Javakishvili Institute of History and Ethnology, The Head of Department of the Modern and Contemporary History

**Trade-Economic Relations of National Minority
(On the Example of Tbilisi)**

Summary

The cities of Georgia, especially Tbilisi, was inhabited by the oldest nations, the majority part of which was involved in trade-agricultural activity. Inhabitants of Tbilisi were provided with agricultural products by Germany colonists, who lived in suburbs and outskirts. Armenians survived due to their craftsmanship; and Jews followed to the trade. Kurds preferred to carry cargo and were busy with city cleaning.

In 1926 there were active 10 markets in Tbilisi; at the beginning of 30s in the provision of Tbilisi was involved the agricultural trade, the fact fundamentally changed agronomical character of national minority.